

بررسی جامعه‌شناختی تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی بر هویت اجتماعی جوانان (نمونه مورد مطالعه، دانشجویان دانشگاه تهران)*

ابوالفضل اشرفی^۱

رضاعلی محسنی^۲

طهمورث شبیری^۳

چکیده

هدف: پژوهش حاضر به دنبال دستیابی به مدل تحلیلی شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان بود. مسئله اصلی پژوهش که در نمونه ۴۴۵ نفری انتخاب‌شده با روش احتمالی طبقه‌ای از دانشجویان دانشگاه تهران بررسی شده است، این بود که آیا ضعف کارکردی نظام اجتماعی در جامعه، بر میزان پایین شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان دانشجو اثرگذار بوده است؟ **روش:** روش پژوهش، پیمایشی و کمی بود که علاوه بر استفاده از روش اعتبار سازه‌ای (تحلیل عامل و پیش‌آزمون) از روش‌های کیفی اعتبار محتوایی و مصاحبه به همراه پرسشنامه نیز بهره برده است. ابزار گردآوری اطلاعات، پرسشنامه محقق‌ساخته تبت-محور با روایی و پایایی تأییدشده با آلفای کرونباخ بوده و داده‌ها با آزمونهای تی تک‌نمونه‌ای و فریدمن تجزیه و تحلیل شده است. **یافته‌ها:** میزان پایین شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان دانشجو نسبت به نظام اجتماعی، در اثر ضعف تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی در بر ساخت هویت اجتماعی بوده است. **نتیجه‌گیری:** نتیجه پژوهش، منجر به ارائه مدل کاربردی شکل‌گیری هویت اجتماعی تحت تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی به همراه شاخصهای سنجش و آزمون میدانی آن و تأیید فرضیه اصلی شد.

واژگان کلیدی: هویت اجتماعی، نظام اجتماعی، بر ساخت، جوانان دانشجو.

دریافت مقاله: ۹۷/۱۰/۰۱؛ تصویب نهایی: ۹۸/۰۵/۲۲.

* مقاله برگرفته از رساله دکتری با عنوان «بررسی جامعه‌شناختی تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی بر هویت اجتماعی جوانان (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه تهران)» در دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی است.

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی بررسی مسائل اجتماعی ایران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

۲. دانشیار جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی (نویسنده مسئول). نشانی: تهران؛ سوهانک، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرکز.

دانشکده علوم اجتماعی، گروه جامعه‌شناسی. نامبر: ۰۲۱۲۲۴۸۱۷۵۸ / Email: mohseni.net14@gmail.com

۳. دانشیار جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی دانشکده علوم اجتماعی.

الف) مقدمه

مفهوم هویت از مقوله‌های مهم و پر دامنه‌ای است که در دهه‌های اخیر مورد توجه حوزه‌های مختلف علوم اجتماعی بوده است (باتامور و آوتویت، ۱۳۹۲: ۹۵۴). امروزه این مفهوم اهمیت فراوانی پیدا کرده است؛ تا جایی که فوکویاما^۲ اخیراً مدعی شده است جنبش‌های هویت‌گرا، نظام لیبرال دموکراسی را در جهان با تهدید مواجه کرده‌اند (فوکویاما، ۲۰۱۸). با وجود توجه زیاد به مفهوم هویت، اغلب مطالعات انجام شده در این حوزه بر پایه پیش‌فرضها، ذهنیتها و گرایشهای خاص به جای الزامات نظریه‌ای و کاربردی (صدیق و حاجیانی، ۱۳۸۷: ۳۲) و به صورت مصداقی بوده است؛ در حالی که هویت، به ویژه هویت اجتماعی، شکل‌گیری ذاتی ندارد؛ بلکه به صورت اجتماعی برساخته شده و به عنوان پدیده‌ای اجتماعی، تحت تأثیر فرایندهای ساختار اجتماعی با درک متفاوت از ریشه‌ها، سازوکارها و رویکرد روش‌شناختی و تفسیر نتایج متفاوت قرار دارد. (کُرسلینا، ۲۰۰۷: ۱۸-۱۵)

این پژوهش با رویکردی فرامکتبی (تحلیلی)^۴ با استفاده از روش ترکیبی دیدگاه کلان کارکردگرایی ساختاری انسجامی در جامعه‌شناسی به عنوان رویکرد مبنایی و دیدگاه‌های نظری روان‌شناسی اجتماعی و روان‌شناسی به همراه تحلیل‌های سطوح میانی و خرد درباره هویت اجتماعی پس از طرح مدل نظری کاربردی در مقابل رویکردهای عمدتاً انتزاعی موجود درباره هویت اجتماعی در فرایند هم‌فراخوان عاملیت - ساختار فرد با نظام اجتماعی که در اغلب مطالعات انجام شده مغفول مانده است، به دنبال پاسخ به این مسئله اصلی است که آیا ضعف کارکردی نظام اجتماعی در جامعه ما، در کاهش میزان شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان دانشجوی، به ویژه در یک دانشگاه مرکزی در یک کشور اسلامی، تأثیر داشته است؟ بررسی گسترده و جامع پیشینه پژوهش، حاکی از این است که نگرش به مقوله هویت اجتماعی با سه دیدگاه متفاوت بررسی شده است:

۱) برخی مطالعات، برداشت از هویت اجتماعی را به مفهوم هویت جمعی تقلیل داده‌اند: در این دیدگاه، هویت به صورت مشخص و شفاف تعریف نشده و دارای ابهام است (استرایکر و بارک، ۲۰۰۰: ۲۹۷-۲۸۴). مطالعه آزاد ارمکی (۱۳۸۵) و مطالعات میدانی محمد عبدالهی (۱۳۷۵) با رویکردی جامعه‌شناختی درباره مبانی ذهنی و عینی هویت جمعی و سازوکار تحول آن در ایران، در این مجموعه قرار دارند.

1. Bottomore & Outhwaite

2. Fukuyama

3. Korostelina

۴. مفهوم فرامکتبی (تحلیلی) از مهم‌ترین موضوعات جامعه‌شناسی نظری است. این مفهوم در مقابل مفهوم بسته و محدود مکتبی که در دیدگاه خاص نظری نسبت به موضوعات جامعه‌شناختی ارائه شده است، اعتقاد به تحلیل‌های چندگانه و هم‌فراخوان از پدیده‌ها و موضوعات جامعه‌شناختی فارغ از یک رویکرد خاص نظری دارد. (تنهایی، ۱۳۹۲: ۳۶-۳۰)

5. Strikers & Burke

۵۸۹ ◆ بررسی جامعه‌شناختی تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی بر...

۲) برخی مطالعات ایرانی، هویت اجتماعی را یکی از ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی یا گاه به معنای آن در نظر گرفته‌اند. بزرگ‌ترین ایراد این رویکرد، تقلیل‌گرایی نظری آن است. مطالعات احمد اشرف (۱۳۷۳)، داریوش شایگان (۱۳۸۶)، داوود میرمحمدی (۱۳۸۳)، عماد افروغ (۱۳۷۸)، محمدرضا تاجیک (۱۳۷۹)، صدیق و حاجبانی (۱۳۸۷) در این مجموعه قرار می‌گیرند.

۳) برخی مطالعات، با توجه به رویکردهای روان‌شناسی و روان‌شناسی اجتماعی، با نگرشی جامعه‌شناختی از هویت اجتماعی سخن گفته‌اند. مطالعات این دیدگاه با وجود اینکه هویت اجتماعی را مفهومی مستقل در ساختارهای اجتماعی مطرح کرده است (اوتی، ۲۰۰۶: ۶۴۰)، بیشتر انتزاعی است و از جامعیت محتوای کاربردی برخوردار نیست. نمونه‌ای از پژوهش‌های این مجموعه عبارتند از: روح‌الله رضوانی (۱۳۹۳)، محمد شارع‌پور و خوش‌فر (۱۳۸۱)، عبدالحی و قادرزاده (۱۳۸۸)، بهزاد دوران (۱۳۸۷)، جواد سوری (۱۳۸۷)، ابوالفضل اشرفی (۱۳۷۷)، استف لالر^۲ (۲۰۱۵)، جاسپل و بریکول^۳ (۲۰۱۴)، ویلیام رابینز^۴ (۲۰۰۹)، فیلیپ ریلی^۵ (۲۰۰۷)، وینریچ و ساندerson^۶ (۲۰۰۵)، استتس و بارک^۷ (۲۰۰۰)؛ پیتر پارک (۱۹۹۷، ۱۹۹۶، ۱۹۹۱) و ریچارد جنکینز^۷ (۱۹۹۶).

نقد و بررسی کلی رویکردها و دیدگاه‌های مطالعات مرتبط با موضوع، حاکی از این واقعیت است که مطالعات انجام‌شده، بیشتر منحصر به دیدگاه مکتبی خاص حاکم بر آن مطالعات بوده و تقریباً هیچ کدام از پژوهش‌های انجام‌شده به صورت مشخص و کاربردی به نقش و تأثیر عوامل تحلیلی جامعه‌شناختی در شکل‌گیری هویت اجتماعی به عنوان فرایندی هم‌فراخوان نپرداخته‌اند؛ در حالی که هدف اصلی این پژوهش، دستیابی به طرحی متفاوت و تحلیلی بر اساس رویکرد ترکیبی به صورت واقعی و کاربردی در مقابل رویکردهای عمدتاً انتزاعی مطرح در شکل‌گیری هویت اجتماعی و آزمون آن در جامعه آماری جوانان دانشجوی دانشگاه تهران به عنوان الگویی از جوانان ایرانی است. از دیگر اهداف مستلزم برای رسیدن به این منظور، ارائه مدل علمی فرامکتبی نظری و کاربردی در شکل‌گیری هویت اجتماعی، ارائه شاخص‌های عملیاتی برای سنجش مفهوم هویت اجتماعی تحت تأثیر نظام اجتماعی و نشان دادن ضعف تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی بر شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان دانشجوی دانشگاه تهران است.

-
1. Oatey
  2. Steph Lawler
  3. Jaspal & Breakwell
  4. Williams Robins
  5. Philip Riley
  6. Peter Weinreich & Wendy Saunderson
  7. Richard Jenkins

فرضیه اصلی:

به نظر می‌رسد ضعف کارکردی نظام اجتماعی بر میزان پایین شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان دانشجوی نسبت به نظام اجتماعی اثرگذار بوده است.

فرضیه‌های فرعی:

(۱) به نظر می‌رسد ضعف کارکردی نظام اجتماعی بر شکسته شدن حلقه‌های نظام کنترل فرایند هویت جوانان دانشجوی تأثیر داشته است.

(۲) به نظر می‌رسد ضعف کارکردی نظام اجتماعی بر نظام هویتی بیش از حد کنترل‌شده جوانان دانشجوی تأثیر داشته است.

(۳) به نظر می‌رسد ضعف کارکردی نظام اجتماعی بر احساس عدم مشارکت اجتماعی جوانان دانشجوی در چارچوب ایدئولوژیک مسلط جامعه تأثیر داشته است.

(۴) به نظر می‌رسد ضعف کارکردی نظام اجتماعی بر احساس بی‌قدرتی اجتماعی جوانان دانشجوی تأثیر داشته است.

(۵) به نظر می‌رسد ضعف کارکردی نظام اجتماعی بر احساس بی‌هنجاری اجتماعی جوانان دانشجوی تأثیر داشته است.

(۶) به نظر می‌رسد ضعف کارکردی نظام اجتماعی بر احساس انزوای اجتماعی جوانان دانشجوی تأثیر داشته است.

(۷) به نظر می‌رسد ضعف کارکردی نظام اجتماعی بر جامعه‌گریزی جوانان دانشجوی تأثیر داشته است.

مفاهیم اصلی که می‌بایست تعریف عملیاتی آنها در مبانی و چارچوب نظری پژوهش روشن شود، عبارتند از:

۱. **هویت اجتماعی:** تعریف هویت اجتماعی که متناسب با وضعیت اجتماعی کنشگران یک گروه یا جامعه مشخص می‌شود (کوش، ۱۳۹۰: ۱۴۸)، عبارت است از: تصور، درک و ارزیابی فرد نسبت به خود از منظر دیگران یا جامعه که از طریق ساختار نظام اجتماعی بر اساس ارزشیابی، تأیید یا رد شدن، بر افراد تحمیل می‌شود (لالر، ۲۰۱۴: ۱۱۳۹) و در فرایند اجتماعی شدن و ارتباط با گروهها یا نهادهای اجتماعی موجود در نظام اجتماعی، فرد آن را کسب می‌کند و خود را از لحاظ عاطفی و تعهد و تکلیف، متعلق و منتسب به آن می‌داند و در نتیجه آن، احساس می‌کند از منظر نظام اجتماعی دارای جایگاه، ارزش و احترام است (کروگر، ۲۰۱۹: ۹؛ بارک، ۱۹۹۱: ۸۳۶) و به همین سبب، در مقابل معیارها و ارزشهای نظام اجتماعی خود، احساس تعهد و تکلیف می‌کند و در امور

بررسی جامعه‌شناختی تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی بر... ♦ ۵۹۱

مختلف آن مشارکت می‌جوید و انتظارات آن از خود را پاسخ می‌دهد. (داری، ۲۰۰۸)

۲. نظام اجتماعی: مراد از نظام اجتماعی بر اساس نظریه پارسنز^۲ عبارت است از ابزار و چشم‌اندازی مطلقاً تحلیلی یا انتزاعی و نوعی شیوه درک واقعیت که از طریق ایجاد همبستگی، وفاداری به اصول را به وجود می‌آورد و حدود آزادی عمل را تعیین می‌کند و شامل مجموعه کنشهای متقابل یا الگوی تعاملی برآمده از نقشها، پایگاهها، انتظارات و هنجارهای اجتماعی در عرصه‌های مختلفی نظیر خانواده، حزب، دانشگاه، مؤسسه و ... است که در آن، کنشگران با هم در ارتباطند و متقابلاً روی هم اثر نهاده، به شیوه‌ای جمعی عمل می‌کنند. (ترنر، ۱۹۹۸: ۳۲-۳۰)

۳. بساخت: بر اساس نظریه بساخت‌گرایان اجتماعی، تغییر و تکامل پدیده‌ها بسته به زمینه اجتماعی آن و محصول کنش متقابل اجتماعی ایجاد می‌شود (بوفوسین، ۲۰۰۱: ۸-۶). بر این اساس، بساخت‌گرایان نشان می‌دهند چگونه یک معنای ذهنی به واقعیتی اجتماعی تبدیل می‌شود (برگر و لاکمن، ۱۳۹۳: ۲۳۶). معنی روشن بساخت پدیده‌های اجتماعی در نظریه نظام اجتماعی پارسنز با این فرض مورد تأکید است: «تصویری که فرد از خود می‌سازد و احساسی که نسبت به خود پیدا می‌کند، بازتاب نگرش دیگران نسبت به اوست که از طریق سازماندهی نگرشهای دیگران در قالب نگرشهای سازمان‌یافته اجتماعی گروهی در خلال عمل اجتماعی دائماً ساخته شده و از طریق هم‌فراخوانی درونی و برونی شناسایی در نظام اجتماعی حاصل می‌شود» (زیتلن، ۱۳۹۰: ۱۷۷-۱۷۳)

ب) مبانی نظری تحقیق

برای تحلیل بساخت هویت اجتماعی در بستر نظام اجتماعی تحت تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی در رویکرد ترکیبی و تحلیلی این پژوهش، از رویکردهای سیستمی کارکردگرایی ساختاری و تجزیه و تحلیل ساختاری هویت در جامعه‌شناسی، روان‌شناسی اجتماعی و روان‌شناسی در سطوح کلان، میانی (تلفیقی) و خرد استفاده شده که در ذیل به شرح آنها پرداخته شده است.

رویکردهای نظری سطح کلان: دیدگاههای نظری در این سطح به طور عمده مبتنی بر رویکردهای سیستمی نظریه‌های کارکردگرایی ساختاری و تجزیه و تحلیل ساختاری هویت است. مهم‌ترین پیش‌فرض رویکرد سیستمی کارکردگرایی ساختاری، تأکید بر عاملیت، فشار سیستم و سعی در حفظ تمامیت سیستم

1. Darity Jr
2. Talcott Parsons
3. Turner
4. Boghossian
5. Peter Berger & Thomas Luckmann
6. Zeitlin

است (تنهایی، ۱۳۹۲: ۲۵۲) و شرط دوام نظام اجتماعی را در تأمین کارکردهای اساسی و ضروری جامعه می‌داند. بر اساس نظر پارسنز، نظام اجتماعی به انجام وظایفی برای بقا گرایش دارد که ساختهای اجتماعی وظیفه پاسخ دادن به نیازهای آن را دارند (آزاد ارمکی، ۱۳۹۳: ۲۷؛ ترنر، ۱۳۸۲: ۳). در این رویکرد، ضرورت‌های کارکردی به عنوان مهم‌ترین شرط بقای هر جامعه، در گرو در اختیار داشتن ساختارها و کارکردهای ضروری و نیاز به اجتماعی کردن اعضایش است. بر اساس نظر پارسنز، تمایلات نیازی افراد، آنان را به نظام اجتماعی پیوند می‌دهد و نظام اجتماعی نیز وسایل برآورده شدن تمایلات را برآورده می‌سازد. (ریترز، ۱۳۸۶: ۱۳۷-۱۲۷)

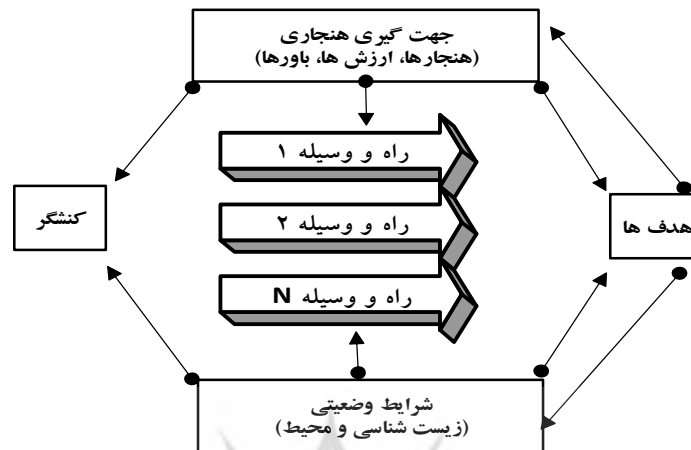
وینریچ و ساندرسون هم بر اساس رویکردهای روان‌شناسی و جامعه‌شناسی، چارچوب مفهومی «تجزیه و تحلیل ساختاری هویت» را ارائه کرده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که آنچه درباره هویت برجسته است، ارزیابی و تفسیر افراد از وقایعی است که در آن شرکت و آنها را با دیگر افراد و نهادهای اجتماعی شناسایی می‌کنند و از این طریق، به تصویری از هویت خود دسترسی پیدا می‌کنند و به این سبب، درک درست یا نادرستی از جامعه، اقتصاد، سیاست، تاریخ، فرهنگ، قومیت، جنسیت و خود برای فرد فراهم می‌شود. (وینریچ و ساندرسون، ۲۰۰۵: ۱)

ساختار جامعه نقش تأثیرگذاری در خلق و شکل‌دهی هویت دارد؛ به طوری که هویت را می‌توان نوعی سازگاری با بافت اجتماعی - فرهنگی دانست (کت و لوین، ۲۰۱۴). در دیدگاه کارکردگرایی ساختاری، هویت در ارتباط با شرایط و عوامل تاریخی، فرهنگی و اجتماعی، سیاسی و اقتصادی تحلیل شده است (عبداللهی و قادرزاده، ۱۳۸۸: ۳). مهم‌ترین نظریه‌پردازان این دیدگاه با تحلیلهای زمینه‌ساز ساختاری بر ساخت هویت اجتماعی در نظام اجتماعی عبارتند از: امیل دورکهم،^۲ رابرت مرتن،^۳ تالکوت پارسنز، مانوئل کاستلز،^۴ استوارت هال،^۵ پیتر برگر و توماس لاکمن. از نظر دورکهم، مهم‌ترین صورت اختلال هنجاری اثرگذار در عدم بر ساخت هویت اجتماعی، بی‌هنجاری است و هنگامی ایجاد می‌شود که افراد به دلیل تغییرات سریع فرهنگی و اجتماعی و عدم تناسب هنجارهای فرهنگی با ساخت اجتماعی، هیچ هنجار مسلطی را در جامعه نمی‌شناسند و قبول ندارد (جلبی، ۱۳۹۵: ۱۰۷). مرتن نیز در این باره معتقد بود هر یک از ساختارهای فرهنگی و اجتماعی، نقش یا کارکردی را ایفا می‌کنند؛ به این معنا که ساختار فرهنگی جامعه مروج ارزشهای فرهنگی یا اهداف جامعه است و ساختار اجتماعی، وسایل دستیابی یا راههای وصول به اهداف یا فرصتهای اجتماعی را تعیین می‌کند (مرتن، ۱۹۳۸). نظریه‌های کلان‌نگر و ساختارگرایی کنش و نظام اجتماعی پارسنز نیز نشان از بر ساخت نظام اجتماعی در شکل‌گیری هویت اجتماعی افراد دارد. شکل ۱،

1. Cote & Levine
2. Emile Durkheim
3. Robert Merton
4. Manuel Castells
5. Stuart Hall

۵۹۳ ♦ بررسی جامعه‌شناختی تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی بر...

نشان‌دهنده این فرایند در قالب عملکرد کنشگر در نظام اجتماعی است. (همیلتون، ۲۰۱۱: ۷۱؛ کرایب، ۱۳۹۷: ۵۶)

شکل ۱: اجزای واحد کنش در نظام اجتماعی

بر اساس شکل ۱، از نظر پارسنز در نظام اجتماعی، یک کنشگر از میان راه‌ها و وسایل مختلف، یک راه و وسیله را برای رسیدن به اهدافش در زندگی، تحت تأثیر هنجارها، باورها، ارزش‌ها و به عبارتی، شرایط جامعه‌پذیری و متناسب محیطی و زیستی انتخاب می‌کند (همیلتون، ۲۰۱۱: ۷۱). نظام اجتماعی نیز وظیفه دارد شرایط لازم برای تحقق اهدافی که برای جامعه مفید است و کنترل اجتماعی را فراهم کند تا به هر طریق ممکن، افراد را موافق و همسوی با نظام اجتماعی سازد (کرایب، ۱۳۹۷: ۵۷) تا کنشگران در تعقیب منافع خاص خود، در جهت منافع کل نظام عمل کنند. به تعبیر پارسنز، «ترکیب الگوهای جهت‌گیری ارزشی که باید تا اندازه زیادی کارکردی از ساختار بنیادی نقش‌ها و ارزش‌های مسلط نظام اجتماعی باشد، [توسط کنشگر در حین اجتماعی شدن] حاصل می‌شود» (پارسنز، ۲۰۰۵: ۲۲۷). پارسنز در تحلیل روان‌شناختی کنش اجتماعی نیز معتقد است شخصیت، نیازمند حمایت نظام اجتماعی است و نظام اجتماعی هم در شخصیتها باید تأیید و تصویب شود. شخصیت از راه نقش اجتماعی در نظام اجتماعی حضور پیدا می‌کند و بعدی از شخصیت را می‌سازد که می‌توان هویت اجتماعی شخص نامید. (روشه، ۱۳۹۴: ۱۶۴-۱۶۲)

مانوئل کاستلز، هویت را امری مربوط به متن و زمینه اجتماعی می‌داند که بر ساخته می‌شود و سرچشمه معنا و تجربه برای مردم است. بر ساختن اجتماعی هویت همواره در بستر روابط قدرت صورت می‌پذیرد؛ یعنی ممکن است هویتها از نهادهای مسلط نیز ناشی شوند، اما حتی در این صورت نیز فقط هنگامی هویت

1. Hamilton
2. Craib
3. Roche

خواهند بود که کنشگران اجتماعی آنها را درونی کنند و معنای آن را حول این درونی‌سازی، مطابق با الزامات اجتماعی و پروژه‌های فرهنگی که ریشه در ساخت اجتماعی و چارچوب زمانی-مکانی آنها دارد، بیافرینند و از نو تنظیم کنند. (کاستلز، ۱۳۹۰: ۲۷-۲۲)

حال نیز معتقد است ساختن هویت اجتماعی از کارکردهای قدرت و هدف آن حفظ قدرت و کنترل کردن آن است (هال و دوگی، ۲۰۱۲: ۱۷-۵). به نظر برگر و لاکمن، هویت یکی از اجزای اصیل واقعیت ذهنی است که پیوندی هم‌فراخوان با جامعه دارد. هویت در اثر فرایندهای اجتماعی تشکیل می‌شود و پس از متبلور شدن باقی‌می‌ماند، تغییر می‌کند یا حتی در نتیجه روابط اجتماعی، از نو شکل می‌گیرد. فرایندهای اجتماعی‌ای که هم در تشکیل هویت و هم در حفظ آن دخیل‌اند، بر حسب ساختار اجتماعی تعیین می‌یابند. (برگر و لاکمن، ۱۳۹۳: ۲۴۰-۲۳۶)

رویکردهای نظری سطح خرد: نظریه‌های هویت در این سطح، ریشه در آرای نظریه‌پردازان کنش متقابل نمادین دارد (هوارد، ۲۰۰۰). این دیدگاه بر نقش عوامل ذهنی و نمادین در برساخت هویت جمعی (اجتماعی) تأکید دارد (عبداللهی و قادرزاده، ۱۳۸۸: ۶) و شکل‌گیری هویت اجتماعی را نتیجه سازوکارهای تعاملی می‌داند (وودوارد، ۲۰۰۰: ۱) که تحت تأثیر ارزشها، ساختها، قواعد، نظامهای کنترل اجتماعی و فعالیتهای اجتماعی است (ریترز، ۱۳۸۶: ۱۸۲). مهم‌ترین نظریه‌پردازان این دیدگاه در ارتباط با شکل‌گیری هویت اجتماعی عبارتند از: کولی،^۴ مید،^۵ گافمن^۶ و روسنبرگ^۷.

مفاهیم مید و کولی نشان می‌دهد شکل‌گیری «خود» که هویت اجتماعی افراد از طریق آن ایجاد می‌شود، مقوله‌ای ضرورتاً اجتماعی است که در جامعه توسط نقشهای مردم در فرایند تعامل حاصل شده است (وینریچ و ساندسون، ۲۰۰۵: ۱۰). مسئله اجتماعی گافمن با تقسیم‌بندی واژگان «هویت اجتماعی بالقوه، بالفعل، بحران هویتی، داغ‌ننگ، نهاد تمام و...»، مسئله هویت اجتماعی است. گافمن معتقد است جامعه برای افراد نقشهایی را در نظر گرفته است که به هنگام اجرای آنها، هویتشان را رقم می‌زند و شکل می‌دهد. افراد نیز در تلاش خود برای اجرای هر چه بهتر نقش خود، می‌کوشند تا هویت مد نظر خود را از طریق موقعیتهای کم‌وبیش ساختاریافته، تثبیت و دیگران را وادار به پذیرش آن کنند (گافمن، ۱۳۹۲: ۲۲-۱۶). از نظر گافمن، هویت اجتماعی بالقوه و بالفعل افراد در کنشهای اجتماعی برای نیل به هویت مطلوب در چارچوبی صورت می‌گیرد که جایگاه، منزلت و موقعیتشان را از سوی جامعه تعیین می‌کند و با بروز ناهمسانی بین این دو

---

1. Du Gay
2. Howard
3. Woodward
4. C.H. Colley
5. George Herbert Mead
6. Erving Goffman
7. M. Rosenberg

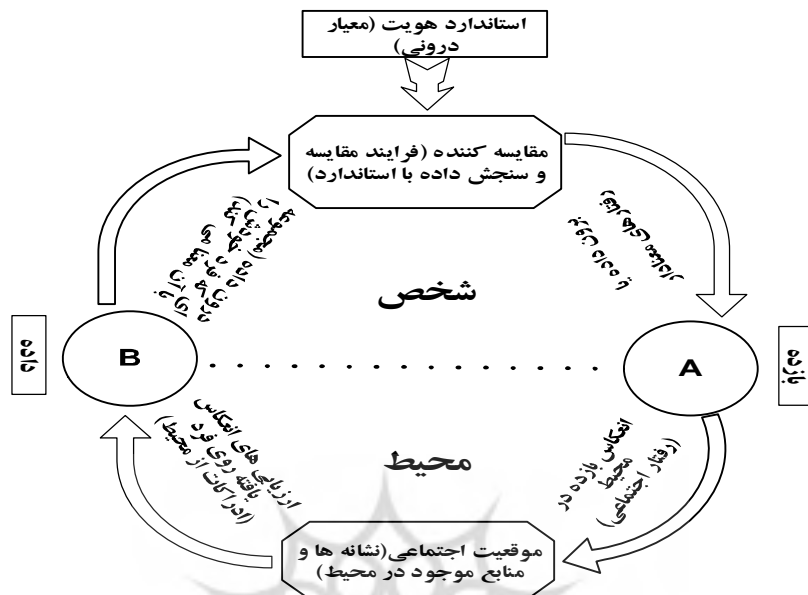

بررسی جامعه‌شناختی تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی بر... ♦ ۵۹۵

هویت، فرد دچار بحران «نقشی- هویتی» بر ساخته از ساختار نظام اجتماعی می‌شود. دیدگاه وی به ویژه در برجسب‌زنی، اعتقادش را به بر ساخته بودن هویت اجتماعی نشان می‌دهد (همان: ۲۲-۱۶ و ۱۶۲؛ تنهایی، ۱۳۹۴: ۱۰۸). روسنبرگ هویت‌های اجتماعی را «گروهها، منزلتها یا رده‌هایی» می‌داند که فرد «از نظر اجتماعی، خودش را متعلق به آنها تشخیص می‌دهد». این مفهوم، از طریق چگونگی درگیر شدن فرد با نهادهای اجتماعی و مشارکت و همکاری با نهادهایی از قبیل آموزش و پرورش، سیاست، اقتصاد و نظام حقوقی ارتباط پیدا می‌کند. (روسنبرگ و ترنر، ۲۰۱۷: ۵۹۶)

رویکردهای نظری میانی (تلفیقی): نظریه پردازان این دیدگاه فرایندهای هویت‌یابی و هویت‌سازی را در دوران مدرن با در نظر گرفتن تأثیرات دوسویه افراد و ساختارهای اجتماعی تبیین کرده‌اند (عبدلهی و قادرزاده، ۱۳۸۸: ۷-۶). صاحب‌نظران اصلی رویکرد تلفیقی هویت اجتماعی عبارتند از: پیتر بارک، یوهانا وین و راب وایت^۱، ریچارد جنکینز، آنتونی گیدنز^۲ و شلدون استرایکر^۳. در بین صاحب‌نظران این دیدگاه، مهم‌ترین و کامل‌ترین نظریه به پیتر بارک اختصاص دارد. به نظر وی، افراد دارای هویتی ثابت نیستند، بلکه با توجه به نقشی که در جامعه ایفا می‌کنند، هویت جدیدی به نام هویت نقش به دست می‌آورند (بارک، ۱۹۹۶: ۲-۳). هویت اجتماعی، مجموعه‌ای از معانی است که فرد در یک نقش، تحت تأثیر محیط یا موقعیت اجتماعی به عنوان هنجار یا مرجع برای تعریف خود و چگونگی ایفای نقش به کار می‌برد. این مجموعه معانی، شکل‌دهنده مرجع کیستی و چیستی فرد است و به عنوان معیار (استاندارد) یا مرجعی برای اینکه فرد، خود را در جامعه بشناسد و ارزیابی کند، به کار می‌رود. بر اساس نظر بارک، افراد در مواجهه با موقعیتهای گوناگون به منظور هماهنگ کردن ادراک خویش با معیارهای درونی که برای خود دارند، به صورت خودتنظیمی عمل می‌کنند که پیوسته در جریان است تا زمانی که شرایط بهنجار در موقعیتی به هم بخورد (استیتس و سوشیما، ۲۰۰۱: ۲۸۵-۲۸۳؛ بارک، ۱۹۹۱: ۸۳۶). بر اساس الگوی بارک در شکل ۲، برانگیخته و فعال شدن هویت به عنوان یک نظام کنترل در فرایندی بازخوردی در حلقه کامل شکل گرفته، تثبیت شده و ممکن است شکسته شود.

-
1. Johanna Wyn & Rob White
  2. Anthony Giddens
  3. Sheldon Stryker
  4. Stets & Tsushima

شکل (۲) طرح شماتیک نظام کنترل فرایند هویت اجتماعی (نمایش چرخه شکل گیری معنی و شکستن هویت)

در این شکل، بخش A، محیط اجتماعی و شامل نشانه‌ها و منابع محیطی است و بخش B، محیط انسانی و شامل معیارهای ذهنی فرد و رفتارهای انتزاعی دیگران است. ابتدا تحت تأثیر موقعیت اجتماعی و محیط، ارزیابی‌هایی به منزله «داده» روی فرد انعکاس پیدا می‌کند و سپس فرد، خود را با این داده‌ها معنا می‌کند و از این طریق، درکی از خودش به دست می‌آورد. این درک فرد از خودش در پیوند با جامعه، با استانداردهای هویت شخص، مقایسه و سنجش می‌شود و بازده این سنجش، اعمال و رفتار معنادار فرد را تشکیل می‌دهد. هنگامی که این بازده در محیط یا موقعیت اجتماعی منعکس شود، در واقع هویت اجتماعی فرد شکل گرفته است. در صورتی که «داده‌ای» که در نظام وارد شود، با معانی شخص در استاندارد هویت او همخوانی و سازگاری نداشته باشد، برای فرد احساس رنج و فشار ایجاد می‌کند و در نتیجه، بی‌هویتی اجتماعی حاصل خواهد شد. در این صورت، چون بازده نظام هویتی تغییر پیدا کرده است، هویت جدیدی شکل می‌گیرد (بارک، ۱۹۹۶: ۴۳-۴۰؛ ۱۹۹۷: ۲۵۱-۲۳۹). شکسته شدن فرایند هویت و شکل‌گیری هویت جدید از طریق دو سازوکار رخ می‌دهد: سازوکار اول، شکسته شدن حلقه‌های هویت در نقطه‌های A (ورود بازده رفتار به محیط) و B (دریافت داده از محیط) است. سازوکار دوم، نظام هویتی بیش از حد کنترل شده است که اشاره به تلاشهایی دارد که برای کسب موفقیت در سازگاری ارزیابی‌های انعکاس یافته از بیرون روی فرد- در محور داده- به خصوص در محیط‌های با ارزیابی‌های انعکاسی متغیر یا وفور منابع با استانداردهای هویت صورت می‌گیرد. (بارک، ۱۹۹۱: ۸۴۵-۸۴۲)

۵۹۷ ♦ بررسی جامعه‌شناختی تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی بر...

به اعتقاد وین و وایت، هویت اجتماعی از طریق نهادهای اجتماعی از قبیل مدرسه، محیط‌های کار و فعالیت‌های تفریحی (هم در سطح مشارکت و هم در سطح مشاهده‌گری) امکان‌پذیر است. بنابر این، نهادهای اجتماعی باید با مشارکت دادن افراد، به آنان احساس هویت بخشند؛ زیرا هویت به ارتباط اجتماعی و روابط افراد با ارزشها و ایدئولوژی‌های مسلط جامعه مربوط است. (وین و وایت، ۱۹۹۷: ۸۱)

جنکینز، رویکردی برساختی و نگرشی هم‌فراخوان درباره هویت اجتماعی دارد. از نظر او، «خویشی افراد به طور کامل در اجتماع ساخته می‌شود؛ یعنی در فرایندهای اجتماعی شدن و جاری تعامل اجتماعی در چارچوب آنها، افراد در طول عمرشان خود و دیگران را تعریف و بازتعریف می‌کنند». قدرت، سیاست و ساختار در شکل‌گیری هویت نقش اساسی دارند و در برخی موارد می‌توانند در فرایندهای حفظ و تغییر هویت، نقش محوری داشته باشند. (جنکینز، ۱۳۹۱: ۷ و ۴۴)

گیدنز در برداشت از هویت، کنش را با نقشی هم‌فراخوان به قدرت مرتبط می‌سازد (ریترز، ۱۳۸۶: ۶۰۲) و معتقد است کنشهای افراد تحت تأثیر محیطی است که در آن قرار می‌گیرند، با آن سازگار می‌شوند و از طریق آن اقدام به ساختن و پرداختن هویت شخصی خویش می‌کنند (گیدنز، ۱۳۹۲: ۵۶ و ۱۴۵). اصل کلیدی در نظریه هویت استرایکر این است که ساختار اجتماعی، نقش مهمی در تعیین سطح تعهد به نقشی خاص دارد (جاسپل و بریکول، ۲۰۱۴: ۱۰۸). از نظر او، «هویتها، حلقه ارتباطی بین فرد و ساختار اجتماعی‌اند؛ زیرا آنها گزینشهایی‌اند که فرد در راستای جایگاه خود، در ساختارهای اجتماعی و نقشهایی که در آن موقعیتها بازی می‌کنند، اتخاذ می‌کند». (استرایکر، ۱۹۶۸: ۸۹)

مدل نظری و کاربردی بر اساس مبانی نظری پژوهش، مستلزم چارچوب نظری بدین شرح است که هویت به عنوان سازه‌ای اجتماعی در فرایند هم‌فراخوان عاملیت - ساختار در نظام اجتماعی توسط عوامل زمینه‌ساز نظام اجتماعی، برساخته شده و «به طور اجتماعی تثبیت می‌شود و از زندگی اجتماعی روزمره مردم بیرون می‌آید» (لاجر، ۱۳۹۳: ۸)؛ زیرا آنچه درباره هویت برجسته است، ارزیابی و تفسیر افراد از ساختار و وقایعی است که در آن شرکت و آنها را با دیگر افراد و نهادهای اجتماعی شناسایی می‌کنند. این ساختار، تحت تأثیر عوامل نظام اجتماعی، چارچوبی را برای ارزیابی فرد از حوادث فراهم می‌کند که از طریق آن می‌تواند درک درست یا نادرستی را از نظام اجتماعی و خود، برای فرد فراهم کند (وینریچ و ساندرسون، ۲۰۰۵: ۲۱). شکل‌گیری و تغییرپذیری انواع و سطوح هویت در نزد هر فرد، گروه یا خرده‌فرهنگی، تحت تأثیر دو دسته از عوامل خرد و کلان، از جمله: ویژگی‌های نظام شخصیتی، ساختاری و نظام اجتماعی صورت می‌پذیرد و تحلیل جامع و کاربردی آن با وجود اینکه رویکردهای مستقل هر کدام فقط در حد مفهوم‌سازی عمل کرده‌اند (اسکیدمور، ۱۳۹۲: ۲۲۵)، مستلزم رویکردی ترکیبی و تحلیلی است (ترنر، ۱۹۹۸: ۷). این

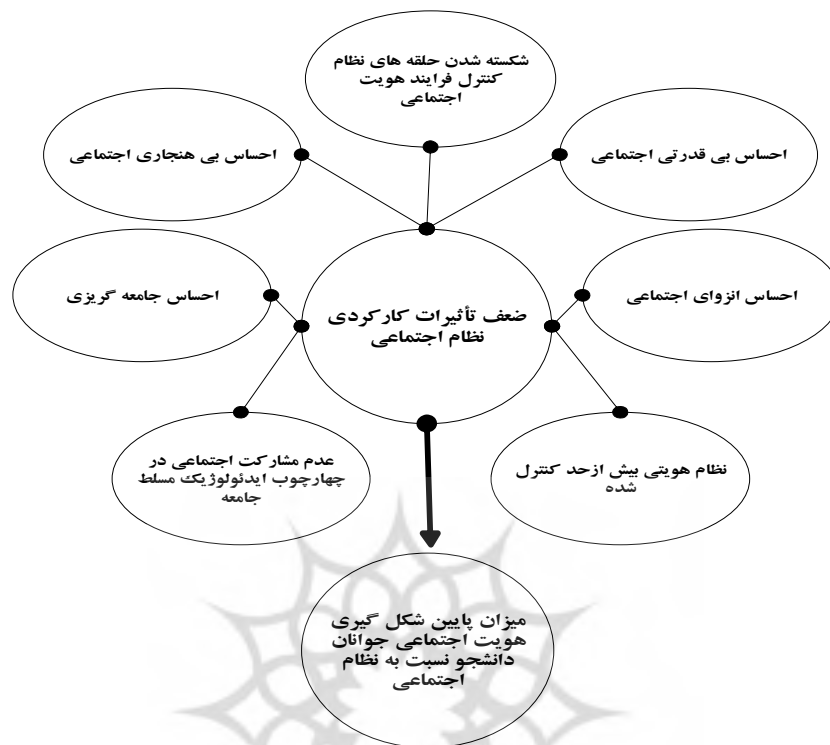
رویکرد ترکیبی در پژوهش حاضر، شامل رویکرد کلان‌سیستمی کارکردگرایی ساختاری و نظریه‌پردازان تلفیقی هویت اجتماعی و روان‌شناسی در سطوح تحلیلی میانی و خرد است. بر این‌د رویکرد ترکیبی پژوهش در شکل ۳، به عنوان مدل مفهومی و نظری فرایند شکل‌گیری هویت اجتماعی در تعامل ساختاری با نظام اجتماعی که برگرفته از مبانی و تحلیل‌های نظری پژوهش است، به تصویر در آمده است.

شکل (۳) مدل نظری فرایند شکل‌گیری هویت اجتماعی در تعامل ساختاری با نظام اجتماعی

بر اساس مدل نظری پژوهش (شکل ۳) که برگرفته از مبانی و تحلیل‌های نظری پژوهش است، در صورت عملکرد مناسب ضرورت‌های کارکردی نظام اجتماعی در ساختار نظام اجتماعی، کلیت عمل کنشگران در نظام اجتماعی تجلی پیدا خواهد کرد و بر ساخت مناسب هویت اجتماعی آنان در نظام اجتماعی صورت خواهد پذیرفت و در نتیجه، به خاطر اینکه حلقه‌های نظام کنترل فرایند هویت شکسته نشده است، افراد دچار احساس بی‌قدرتی اجتماعی، بی‌هنجاری اجتماعی، انزوای اجتماعی، جامعه‌گریزی، نظام هویتی بیش از حد کنترل‌شده و عدم مشارکت اجتماعی در چارچوب ایدئولوژیک مسلط جامعه نشده‌اند، میزان بالای هویت اجتماعی نسبت به نظام اجتماعی در افراد ایجاد خواهد شد.

در شکل ۴، مدل کاربردی تحت آزمون ضعف تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی در میزان پایین شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان دانشجوی نسبت به نظام اجتماعی، به تصویر در آمده است. این مدل بخشی از مدل نظری تحقیق است که در عمل به صورت میدانی آزمون شده است.

شکل شماره (۴) مدل کاربردی سنجش ضعف تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی در میزان پایین شکل گیری هویت اجتماعی جوانان دانشجو نسبت به نظام اجتماعی

بر اساس شکل ۴، ضعف تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی در قالب هفت متغیر شکسته شدن حلقه‌های نظام کنترل فرایند هویت جوانان، احساس بی‌قدرتی اجتماعی، بی‌هنجاری اجتماعی، انزوای اجتماعی، جامعه‌گریزی، نظام هویتی بیش از حد کنترل‌شده و عدم مشارکت اجتماعی جوانان در چارچوب ایدئولوژیک مسلط جامعه نشان داده شده که منجر به میزان پایین شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان دانشجو نسبت به نظام اجتماعی شده است.

ج) روش پژوهش

واحد مشاهده و تحلیل در این پژوهش، فرد و سطح تحلیل، گروه جوانان دانشجو به عنوان الگویی از جوانان ایرانی در سطح کشور است. مطالعات نظری پژوهش سال ۱۳۹۵ شروع شد و مطالعات میدانی آن در اواخر سال ۱۳۹۷ به پایان رسید. با توجه به ابعاد نظری و عملی پژوهش و همچنین ماهیت پرسشها، متغیرها و اهداف تحقیق، کارآمدترین روشی که در این پژوهش استفاده شده، روش کمی از نوع پیمایشی است که برای افزایش کارآمدی و اعتبار آن، علاوه بر استفاده از روشهای کمی اعتبار سازه‌ای، از برخی روشهای

کیفی نیز بهره برده است. روشهای کیفی استفاده شده عبارتند از: اعتبار محتوایی، مصاحبه توجیهی و ارتباطی توسط پرسشگران حرفه‌ای برای گردآوری داده‌ها و همچنین استفاده از روش استنتاج گمانه‌زن^۱ به منظور جرح و تعدیل فرضیه‌سازی و ساختن شاخصهای اندازه‌گیری اطلاعات در فرایند کلی تحقیق، از ابتدای طرح فرضیه‌های پژوهش تا پایان مرحله تحلیل و ارزیابی پرسشنامه و آزمون مقدماتی که منجر به تقویت فرضیه‌ها متناسب با موضوع و اهداف تحقیق شده است.

شاخصها و گویه‌های سنجش شده فرضیه‌ها بر اساس چارچوب و مدل نظری پژوهش، ساخته شده و توسط داوران صاحب‌نظر در روشهای تحقیق، آمار و جامعه‌شناسی، ارزیابی و در قالب پرسشنامه^{۳۴} گزینه‌ای بر اساس طیف لیکرت در مقیاس ترتیبی تنظیم شده است. پرسشنامه مزبور با آزمون مقدماتی و نظرسنجی از جوانان مورد مطالعه و تحلیلهای آماری نیز ارزیابی شده و پس از رفع ایرادهای آن، به صورت نهایی برای سنجش فرضیه‌ها درآمده است.

روش گردآوری اطلاعات، پرسشنامه همراه با مصاحبه توجیهی توسط پرسشگران حرفه‌ای مراکز معتبر پژوهشی و با استفاده از تبلت بوده است که موجب افزایش روایی پرسشنامه شده است. افزون بر این، برای دستیابی به روایی پرسشنامه، از روش کیفی تعیین اعتبار محتوایی - داوری صاحب‌نظران و گردآوری داده‌ها از طریق مصاحبه توجیهی به همراه پرسشنامه - و روش کمی اعتبار سازه‌ای - تحلیل عاملی تأییدی - و پیش‌آزمون استفاده شده است. برای دستیابی به پایایی پرسشنامه، از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است. حوزه انجام تحقیق، دانشگاه تهران و جامعه آماری آن، کلیه دانشجویان دختر و پسر جوان در دامنه سنی ۱۹ تا ۳۵ سال دانشگاه تهران به غیر از دانشکده‌های پردیس به تعداد ۲۰۲۸۶ نفر بر اساس آخرین آمار تعداد دانشجویان در سایت دانشگاه تهران بوده است. روش نمونه‌گیری، احتمالی طبقه‌ای متناسب با حجم هر طبقه بر اساس دانشکده، مقطع تحصیلی و جنسیت بوده است. حجم نمونه برآورد شده بر اساس فرمول تعیین اندازه نمونه کوکران با دقت برآورد ۰/۰۹ و خطای برآورد ۰/۰۵، پس از انجام آزمایشی پرسشنامه و تعیین واریانس طبقات جامعه آماری، برابر با ۴۴۵ نفر محاسبه شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها با توجه به زیاد بودن تعداد نمونه، بر اساس قضیه حد مرکزی؛ مبنی بر اینکه با افزایش تعداد نمونه، توزیع آماری میانگین و مجموع نمونه‌ای به توزیع نرمال میل می‌کند، از روش آماری آزمون پارامتری تی - استودنت تک‌نمونه‌ای استفاده شد. از آزمون فریدمن نیز برای اولویت‌بندی فرضیه‌ها و متغیرها از نظر پاسخگویان استفاده شده است (حبیب‌پور و صفری، ۱۳۹۵: ۶۹۴). برای سنجش متغیرها و ارزیابی فرضیه‌های پژوهش، با توجه به ماهیت هم‌فراخوانی متغیرهای مستقل و وابسته (نظام اجتماعی و هویت اجتماعی)؛ چون در عمل با چند متغیر مواجه بودیم که به طور مشترک تشکیل متغیر فراگیر را می‌دادند و متغیرهای جامع‌تر به صورت مستقیم یا

۱. استنتاج گمانه‌زن معادل فارسی است که داریوش آشوری برای منطق ابداکشن (Abduction) به کار برده است. (رک: آشوری، ۱۳۹۲)

۶۰۱ $\diamond$ بررسی جامعه‌شناختی تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی بر...

غیر مستقیم قابل اندازه‌گیری نبودند، به ناچار می‌بایست از آزمون تی-استودنت به جای تحلیل رگرسیون استفاده می‌شد. در این موارد، مقادیر به دست آمده از آماره تی برای هر متغیر و روند گرایش آن به سمت مقادیر نهایی اندازه‌گیری شده، تعیین‌کننده تأثیر مثبت یا منفی این متغیر بر متغیر اصلی است که به تنهایی اندازه‌پذیر نیست. بر این اساس، اگر اثر مقادیر آماره تی به سمت مقادیر متوسط و بی تفاوت متغیر مد نظر گرایش پیدا کند، نشان‌دهنده بی‌تأثیری آن خواهد بود (همان: ۵۴۲-۵۳۵؛ کریمی، ۱۳۹۴: ۲۲۲). در خصوص علت استفاده از آزمون تی-استودنت برای متغیرهای ترتیبی نیز، بر اساس نظر برخی صاحب‌نظران عمل شده است که اعتقاد دارند در مواردی که چند متغیر ترتیبی با هم ترکیب می‌شوند و مقیاسی برای یک مفهوم انتزاعی ساخته می‌شود، می‌توان آنها را با تسامح، مقیاس فاصله‌ای در نظر گرفت (نایی، ۱۳۹۵: ۱۹) یا با میانگین‌گیری از طیف لیکرت، مقادیر رتبه‌ای را به مقادیر فاصله‌ای تبدیل کرد (حبیب‌پور و صفری، ۱۳۹۵: ۵۴۲-۵۳۵). نکته حایز اهمیت این است که در ساختن شاخصها و طراحی پرسشنامه، به ماهیت هم‌فراخوانی متغیرهای نظام اجتماعی و هویت اجتماعی که به طور مشترک تشکیل متغیر فراگیر را می‌دادند، توجه شده است؛ به گونه‌ای که در پرسشها، سنجش فرایند ضعف عملکردی نظام اجتماعی در احساس هویت اجتماعی جوانان به عنوان متغیر کلی مد نظر بوده است.

د) یافته‌های تحقیق

جدول ۱، نشان‌دهنده نتایج پایایی پرسشنامه بر اساس روش آلفای کرونباخ است.

جدول ۱: پایایی پرسشنامه

فرضیه	تعداد سؤالات	ضریب آلفای کرونباخ
فرضیه اصلی	۳۴	۰/۸۷۷

بر اساس جدول ۱، ضریب آلفا برابر با ۰/۸۷۷ به دست آمده که بزرگ‌تر از حد نصاب ۰/۶۷ کرونباخ برای تأیید پایایی است؛ بنابراین، پایایی پرسشنامه تأیید شده است.

برای آزمون فرضیه‌ها بر اساس مدل کاربردی پژوهش، ضعف عملکردی تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی در قالب هفت متغیر شکسته شدن حلقه‌های نظام کنترل فرایند هویت جوانان، احساس بی‌قدرتی اجتماعی، بی‌هنجاری اجتماعی، انزوای اجتماعی، جامعه‌گریزی، نظام هویتی بیش از حد کنترل شده و عدم مشارکت اجتماعی جوانان در چارچوب ایدئولوژیک مسلط جامعه، منجر به میزان پایین شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان دانشجوی نسبت به نظام اجتماعی شده است. سنجش و تجزیه و تحلیل یافته‌های فرایند عملکردی ضعف تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی که در قالب هفت متغیر به عنوان فرضیه‌های فرعی پژوهش، به طور مشترک تشکیل یک متغیر فراگیر را داده و در میزان پایین شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان دانشجوی اثرگذار بوده است، بر اساس آزمون تی در جداول ذیل ارائه شده است.

جدول ۲: آزمون تی فرضیه‌های فرعی

فاصله اطمینان ۹۵ درصد برای D	تفاوت از میانگین D=	سطح معناداری	درجه آزادی	آماره تی	آماره‌های آزمون فرضیه‌های فرعی	
						کران بالا
۱۰۲۷۵	۱۰۵۱	۰/۱۴۴۳	۰/۰۰۰	۴۴۴	۴۱۰۹۲۳	شکسته‌شدن حلقه‌های نظام کنترل فرایند هویت
۰/۸۷۰	۱۰۱۰۶	۰/۹۸۸	۰/۰۰۰	۴۴۴	۱۶۰۴۵۳	نظام هویتی بیش از حد کنترل‌شدهٔ جوانان
۰/۰۹۹	۰/۲۸۸	۰/۱۹۴	۰/۰۰۰	۴۴۴	۴۰۰۲۰	احساس عدم مشارکت اجتماعی جوانان
۰/۷۴۳	۰/۹۳۰	۰/۸۳۶	۰/۰۰۰	۴۴۴	۱۷۰۵۹۰	احساس بی‌قدرتی اجتماعی جوانان
۰/۳۷۷	۰/۵۶۹	۰/۴۷۳	۰/۰۰۰	۴۴۴	۹۰۶۸۸	احساس بی‌هنجاری اجتماعی جوانان
-۰/۸۲۷	-۰/۶۱۲	-۰/۷۲۰	۰/۰۰۰	۴۴۴	-۱۳۰۱۲۰	احساس انزوای اجتماعی جوانان
۰/۱۰۱	۰/۳۷۲	۰/۲۳۷	۰/۰۰۰	۴۴۴	۳/۴۳۵	جامعه‌گریزی جوانان

همان‌طور که پیش‌تر ذکر شد، مقادیر به دست آمده از آماره تی برای هر متغیر و روند گرایش آن به سمت مقادیر نهایی اندازه‌گیری‌شده، تعیین‌کننده تأثیر مثبت یا منفی این متغیر بر متغیر اصلی است که به تنهایی اندازه‌پذیر نیست؛ بنابراین اگر مقادیر آماره تی به سمت مقادیر متوسط و بی‌تفاوت متغیر موردنظر گرایش پیدا کند، نشان‌دهنده بی‌تأثیری آن متغیر خواهد بود. بر این اساس، با توجه به سطح معناداری ۰/۰۰۰ در جدول ۲ برای تمام هفت فرضیه فرعی، می‌توان نتیجه گرفت فرضیه صفر در خصوص همه فرضیه‌های فرعی با قوت زیاد رد شده است. در تحلیل کلی نتایج به دست آمده می‌توان گفت با توجه به اینکه میانگین مورد آزمون ۳/۵ است و کرانهای بالا و پایین تفاضل میانگین متغیرهای پژوهش از میانگین مورد آزمون در فاصله اطمینان برای همه متغیرها یا فرضیه‌های فرعی (به‌جز متغیر انزوای اجتماعی) مثبت است، می‌توان نتیجه گرفت ضعف عملکردی هر کدام از متغیرهای هفت‌گانه به جز متغیر انزوای اجتماعی، تأثیر مستقیم بر میزان پایین شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان نسبت به نظام اجتماعی داشته است. در خصوص متغیر انزوای اجتماعی با توجه به سطح معناداری و کرانهای بالا و پایین فاصله اطمینان منفی می‌توان نتیجه گرفت که این متغیر به جای تأثیر مستقیم بر میزان پایین شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان نسبت به نظام اجتماعی، تأثیر معکوس داشته است. بر این اساس می‌توان نتیجه گرفت که این متغیر شاخص مناسبی برای سنجش ضعف تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی بر میزان پایین شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان نیست. برای تعیین اهمیت و اولویت هر کدام از متغیرهای فرعی در تأثیر مستقیم بر میزان پایین شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان نسبت به نظام اجتماعی از آزمون فریدمن استفاده شده است که نتایج آن در جدولهای ۳ و ۴ ارائه شده است.

بررسی جامعه‌شناختی تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی بر... ۶۰۳

جدول ۳: رتبه‌های آزمون فریدمن

میانگین رتبه‌ها	فرضیه‌های فرعی
۴۰۸۵	شکسته شدن حلقه‌های نظام کن
۴۰۱۳	نظام هویتی بیش از حد کنترل شده جوانان
۲۰۴۴	احساس عدم مشارکت اجتماعی جوانان در چارچوب ایدئولوژیک مسلط جامعه
۳۰۷۹	احساس بی‌قدرتی اجتماعی جوانان
۲۰۹۹	احساس بی‌هنجاری اجتماعی جوانان
۲۸۷۹	جامعه‌گریزی جوانان

جدول ۴: آماره آزمون فریدمن

تعداد	کای-۲	درجه آزادی	سطح معناداری
۴۴۵	۵۴۴/۶۶	۵	۰/۰۰۰

بر اساس جدول ۴، سطح معناداری ۰/۰۰۰ نشان می‌دهد که متغیرها یا فرضیه‌های فرعی اثرگذار در میزان پایین شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان دانشجو نسبت به نظام اجتماعی دارای اهمیت و اولویت اثرگذاری یکسان نیستند. بر اساس داده‌های جدول ۳، بالاترین اهمیت و اولویت اثرگذاری به ترتیب مربوط به متغیر شکسته شدن حلقه‌های نظام کنترل فرایند هویت، نظام هویتی بیش از حد کنترل شده، احساس بی‌قدرتی اجتماعی، احساس بی‌هنجاری اجتماعی، جامعه‌گریزی و احساس عدم مشارکت اجتماعی جوانان در چارچوب ایدئولوژیک مسلط جامعه است.

در جدولهای ۵ و ۶، نتایج سنجش فرضیه اصلی پژوهش پس از حذف متغیر انزوای اجتماعی با استفاده از آزمون تی گزارش شده است.

جدول ۵: آماره‌های نمونه فرضیه اصلی

فرضیه اصلی	آماره‌های نمونه	تعداد	میانگین	انحراف معیار	خطای معیار
به نظر می‌رسد ضعف کارکردی نظام اجتماعی در کشور ایران بر میزان پایین شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان دانشجو نسبت به نظام اجتماعی اثرگذار بوده است	۴۴۵	۴۰۱۹۳	۰/۸	۰/۰۳۷	

جدول ۶: آزمون تی فرضیه اصلی

فرضیه اصلی	آماره‌های آزمون تی	آماره تی	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت از میانگین D=	فاصله اطمینان ۹۵ درصد برای D
به نظر می‌رسد ضعف کارکردی نظام اجتماعی در کشور ایران بر میزان پایین شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان دانشجو نسبت به نظام اجتماعی اثرگذار بوده است	۱۸/۳۲	۴۴۴	۰/۰۰۰	۰/۶۹۵	کوان بالا ۰/۷۶۹	کوان پایین ۰/۶۰۲

بر اساس جدول ۶، با توجه به سطح معناداری ۰/۰۰۰ می‌توان مدعی شد فرضیه صفر با قوت زیاد رد شده است. از آنجا که کرانه‌های بالا و پایین در فاصله اطمینان، هر دو مثبت‌اند، در نتیجه با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان مدعی شد میانگین پاسخ پرسشهای مربوط به متغیر فرضیه اصلی از عدد ۳/۵ (مقدار متوسط طیف شش گزینه‌ای لیکرت) بزرگ‌تر است؛ یعنی میانگین پاسخ افراد به سمت تأیید تأثیر ضعف کارکردی نظام اجتماعی در کشور ایران بر میزان پایین شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان دانشجوی نسبت به نظام اجتماعی کشیده شده است؛ بنابراین این، می‌توان گفت ضعف کارکردی نظام اجتماعی در کشور ایران تأثیر مستقیم بر میزان پایین شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان دانشجوی نسبت به نظام اجتماعی داشته است.

هـ) بحث و نتیجه‌گیری

بیشتر مطالعات انجام‌شده در خصوص هویت اجتماعی بر پایه پیش‌فرضها، ذهنیها و گرایشهای خاص مکتبی به جای الزامات نظریه‌ای و کاربردی بوده است؛ در حالی که هویت اجتماعی مفهومی تک‌بعدی نیست، بلکه مفهومی چندمصدیقی است که فرایند شکل‌گیری آن با رویکردی تحلیلی فارغ از دیدگاه مکتبی خاص باید بررسی شود. بر این اساس، پژوهش حاضر با رویکرد تحلیلی و ترکیبی جامعه‌شناسی، روان‌شناسی اجتماعی و روان‌شناسی در سطوح نظری کلان، خرد و تلفیقی، توانست با دستیابی به مدل نظری و کاربردی شکل‌گیری هویت اجتماعی در فرایند تعامل هم‌فراخوان عاملیت- ساختار فرد با نظام اجتماعی، ماهیت برساختی بودن هویت اجتماعی در ساختار نظام اجتماعی را به عنوان یک مفهوم سیال و چندمصدیقی در مقابل رویکردهای انتزاعی و تک‌مصدیقی مطالعات انجام‌شده بر اساس تحلیلهای نظری نشان دهد.

برای سنجش میدانی مدل نظری، با توجه به فرضیه‌ها، اهداف پژوهش، مطالعات اکتشافی قبل از پژوهش و مطالعه‌های مرتبط با موضوع توسط پژوهشگر و سایر پژوهشگران، بر اساس مدل نظری، مدل عملیاتی جدیدی ساخته شد تا بتوان بر اساس آن، فرضیه‌های تحقیق را سنجش و آزمون کرد. مدل مزبور پس از ساخته شدن شاخصها و گویه‌های عملیاتی، به روش کمی پیمایشی و با استفاده تکمیلی از برخی روشهای مطالعات کیفی در قالب پرسشنامه محقق‌ساخته پس از تأیید روایی و پایایی آن، در نمونه ۴۴۵ نفری از جامعه آماری جوانان دانشجوی دانشگاه تهران به توسط پرسشگران حرفه‌ای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی از طریق تبلت به همراه مصاحبه توجیهی سنجش شد. نتایج حاصل از یافته‌های میدانی پژوهش با استفاده از آزمون تی- استودنت، فرضیه اصلی پژوهش را با کسب نتایج آماره تی (۱۸/۳۲) تأیید کرد. فرضیه اصلی پژوهش، متشکل از هفت فرضیه فرعی بود. دقت اندازه‌گیری و روایی و پایایی نسبتاً بالای پژوهش نشان داد که یکی از فرضیه‌های هفت‌گانه (انزوای اجتماعی) احتمالاً به علت اینکه متغیری در سطح روان‌شناختی فردی بوده است، متغیر مناسبی برای سنجش ضعف تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی در میزان پایین شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان دانشجوی نسبت به نظام اجتماعی نیست.

۶۰۵ **◇** بررسی جامعه‌شناختی تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی بر...

برای کسب اطلاع از اهمیت و اولویت اثرگذاری شش فرضیه فرعی با استفاده از آزمون فریدمن، چنین نتیجه شد که بالاترین اهمیت و اولویت اثرگذاری، به ترتیب مربوط به متغیر شکسته شدن حلقه‌های نظام کنترل فرایند هویت، نظام هویتی بیش از حد کنترل‌شده، احساس بی‌قدرتی اجتماعی، احساس بی‌هنجاری اجتماعی، جامعه‌گریزی و احساس عدم مشارکت اجتماعی جوانان در چارچوب ایدئولوژیک مسلط جامعه است.

در نتیجه‌گیری کلی می‌توان گفت یافته‌ها و نتایج پژوهش در سطح نظری منجر به ارائه مدل نظری و کاربردی شکل‌گیری هویت اجتماعی در تعامل هم‌فراخوان فرد با نظام اجتماعی و تحت تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی به همراه شاخصها و گویه‌های سنجش آن شد. در سطح میدانی نیز مهم‌ترین نتیجه حاصل شده با توجه به تأیید فرضیه اصلی پژوهش، این است که ضعف کارکردی نظام اجتماعی در کشور ایران بر میزان پایین شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان دانشجو نسبت به نظام اجتماعی تأثیر مستقیم دارد.

پیشنهادها و محدودیتها

با توجه به نتایج حاصل از پژوهش، شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان در تعامل هم‌فراخوان با نظام اجتماعی به وجود خواهد آمد. به همین سبب، تعامل ارتباطی و فهم و درک متقابل جوانان و نظام اجتماعی نسبت به همدیگر ضروری و مهم است تا به ویژه جوانان احساس کنند که در نظام اجتماعی ایران دارای ارزش، اهمیت و جایگاه کاربردی‌اند. مهم‌ترین پیشنهاد برای تحقق بخشیدن این موضوع، اجازه‌کنشگری بیشتر و مشارکت ساختاری جوانان از طریق سازمانها و نهادهای تصمیم‌گیر در سطح کلان نظام اجتماعی است تا کلیت کنشهای جوانان در نظام اجتماعی تجلی پیدا کند و زمینه‌های برساخت مناسب شکل‌گیری احساس هویت اجتماعی آنان نسبت به نظام اجتماعی فراهم شود. در غیر این صورت، ممکن است به جای تعامل مشترک جوانان با نظام اجتماعی، جوانان به تقابل با نظام اجتماعی روی آورند. از طرفی، به علت نیاز حیاتی جوانان به احساس هویت اجتماعی، باید شاهد گرایش جوانان به زمینه‌های ساختاری نظامهای اجتماعی بیگانه در تشکیل هویت اجتماعی آنان باشیم.

مهم‌ترین محدودیتهای پژوهش عبارت بودند از:

- محدودیت در وجود منابع و دسترسی به منابع خارجی، به ویژه منابع در ارتباط مستقیم با موضوع؛
  - عدم وجود شاخصها و پرسشنامه استاندارد به علت طرح ابداعی جدید و متفاوت پژوهش و در نتیجه، ساختن شاخصها و پرسشنامه محقق‌ساخته و به دست آوردن روایی و پایایی آنها؛
- محرمانه تلقی کردن برخی اطلاعات آماری برای نمونه‌گیری از جامعه آماری توسط سازمانهای مربوطه.

منابع

- آزاد ارمکی، تقی (۱۳۹۳). نظریه‌های جامعه‌شناسی. تهران، سروش، چ هفتم.
- آشوری، داریوش (۱۳۹۲). فرهنگ علوم انسانی، انگلیسی-فارسی. تهران: مرکز.
- اسکیدمور، ویلیام (۱۳۹۲). تفکر نظری در جامعه‌شناسی. ترجمه علی محمد حاضری و همکاران. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چ دوم.
- باتامور، تام و ویلیام آوتویت (۱۳۹۲). فرهنگ علوم اجتماعی قرن بیستم. ترجمه حسن چاوشیان. تهران: نی.
- برگر، پیتر ال. و توماس لاکمن (۱۳۹۳). ساخت اجتماعی واقعیت. ترجمه فریبرز مجیدی. تهران: علمی و فرهنگی، چ سوم.
- ترنر، جانانان (۱۳۸۲). ساخت نظریه جامعه‌شناختی. ترجمه لهسایی زاده. شیراز: دانشگاه شیراز.
- تنهایی، ح.الف. (۱۳۹۲). جامعه‌شناسی نظری. تهران: بهمن‌رنا.
- تنهایی، ح.الف. (۱۳۹۴). بازشناسی تحلیلی نظریه‌های مدرن جامعه‌شناسی، دوران مدرنیته اخیر. تهران: بهمن‌رنا.
- جنکینز، ریچارد (۱۳۹۱). هویت اجتماعی. ترجمه تورج یاراحمدی. تهران، پردیس دانش.
- چلبی، مسعود (۱۳۹۵). جامعه‌شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی. تهران: نی، چ هشتم.
- حبیب‌پور، کرم و رضا صفری (۱۳۹۵). راهنمای جامع کاربرد spss در تحقیقات پیمایشی. تهران: متفکران، چ سوم.
- روشه، گی (۱۳۹۴). جامعه‌شناسی تالکوت پارسنز. ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر. تهران: نی، چ دوم.
- ریترز، جورج (۱۳۸۶). نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: علمی، چ دوازدهم.
- زیتلن، ایروینگ (۱۳۹۰). آینده بنیادگذاران جامعه‌شناسی. ترجمه غلامعباس توسلی. تهران: قومس، چ سوم.
- صدیق سروستانی، رحمت‌الله و ابراهیم حاجیانی (۱۳۸۷). «مطالعه تجربی منابع هویت در ایران». مطالعات ملی، سال نهم، ش ۲: ۵۲-۳۱.
- عبدالهی، محمد و امید قادرزاده (۱۳۸۸). «هویت جمعی غالب کردها در کشورهای ایران و عراق». نامه علوم اجتماعی، دوره هفدهم، ش ۳۶: ۲۵-۱.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۹۰). عصر اطلاعات: قدرت هویت، جلد دوم. ترجمه چاوشیان. تهران: طرح نو.
- کرایب، یان (۱۳۹۷). نظریه اجتماعی مدرن، از پارسنز تا هابرماس. ترجمه عباس مخبر. تهران: آگه، چ دوازدهم.
- کریمی، رامین (۱۳۹۴). راهنمای آسان تحلیل آماری با spss. تهران: هنگام.
- کوش، دنی (۱۳۹۰). مفهوم فرهنگ در علوم اجتماعی. ترجمه فریدون وحید. تهران: سروش.
- گافمن، اروینگ (۱۳۹۲). داغ ننگ: چاره‌اندیشی برای هویت ضایع شده. ترجمه مسعود کیان‌پور. تهران: مرکز.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۹۲). تجدد و تشخیص: جامعه و هویت شخصی در عصر جدید. ترجمه ناصر موفقیان. تهران: نی، چ هشتم.
- لالر، استف (۱۳۹۳). هویت؛ دیدگاه‌های جامعه‌شناختی. ترجمه مهناز فرهمند. تهران: جامعه‌شناسان.

- نایی، هوشنگ (۱۳۹۵). آمار توصیفی برای علوم اجتماعی. تهران: سمت، چ سوم.

- Boghossian, Paul A. (2001). **What is Social Construction?**. Originally Published in the Times Literary Supplement.
- Burke, Peter. J. (1997). **"An Identity Model for Network Exchange"**. *American Sociological Review*, 62:134-150.
- Burke, Peter. J. (1991). **"Identity Process and Social Stress"**. *American Sociological Review*, Vol. 56: 836-849.
- Burke, Peter. J. (1996). **Social Identities and Psychosocial Stress**. Department of Sociology, Washington State University.
- Cote, J.E. & C.G. Levine (2014). **Identity Formation, Agency, and Culture, a Social Psychological Synthesis**. EBook Published, Pub. Location New York. Imprint Psychology Press. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781410612199>
- Darity Jr, William A. (2008). **International Encyclopedia of the Social Sciences**. 2nd Edition. Macmillan Reference USA: Vol. 7.
- Fukuyama, Francis (2018). **Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment**. Hardcover on Amazon.com.
- Hall, Stuart & Paul Du Gay (2012). **Questions of Cultural Identity**. London: Sage Pub.
- Hamilton, Peter. (2011). **Talcott Parsons**. Third Edition. London: Routledge.
- Howard, Judith A. (2000). **"Social Psychology of Identities"**. *Annual Review of Sociology*, Vol. 26: 367-393.
- Jaspal, Rusi & Glynis M. Breakwell (2014). **Identity Process Theory: Identity, Social Action and Social Change**. U.S.A, Cambridge Un. Press.
- Korostelina, Karina V. (2007). **Social Identity and Conflict: "Structures, Dynamics, and Implications"**. Palgrave Macmillan, New York.
- Kroger, Jan (2019). **Identity in Adolescence, the Balance between Self and Other**, 4th Edition. London & New York: Routledge.
- Lawler, Steph (2014). **Identity: Sociological Perspectives**. Second Edition, Cambridge, UK, Polity Press.
- Merton, Robert K. (1938). **Social Structure and Anomie**. U.S.A. Prentice H.
- Oatey, Helen Spencer (2006). **"Theories of Identity and the Analysis of Face"**. *Journal of Pragmatics*, 39: 639-656.
- Parsons, Talcott (2005). **The Social System**. England: Routledge & Kegan Paul.
- Rosenberg, Morris & Ralph H. Turner (2017). **Social Psychology: Sociological Perspectives**. New York: Routledge EBook Published, DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315129723>.
- Stets, Jan E. & T.M. Tsushima (2001): **"Negative Emotion and Coping Responses within Identity Control Theory"**. *Social Psychology Quarterly*, 64(3): 283-295.
- Stryker, S. (1968). **"Identity Theory and Role Performance"**. *Journal of Marriage and the Family*, www.socsci.colorado.edu.

- Strikers, S. & P.J. Burk (2000). "The Past, Present and Future of Social Identity Theory". *Social Psychology Quarterly*, 63: 284-297.
- Turner, Jonatan. H. (1998). **The Structure of Sociological Theory**. Sixth Edition. Hampshire. UK: Tomson Publishing.
- Weinreichian, Peter & Wendy Sanderson (2005). **Analyzing Identity: Cross-Cultural, Societal and Clinical Contexts**. Routledge pub New York.
- Woodward, Kath (2000). **Questioning Identity: Gender, Class, and Nation**. London, Routledge, and the Open University.
- Wyn. Johanna & Rob White (1997). **Rethinking Youth**. London, Sage Pub.

